

GYVIEJI ARCHYVAI

Iš sovietinio Varėnos saugumo dokumentų

Rašiniui panaudoti Lietuvos ypatingojo archyvo keliuose fonduose saugomų bylų dokumentai. Kone visi jie rusiški, juose gausu išdarymų rašant vietovardžius ir žmonių pavardes. Daug kitų klaidų. Lietuviški partizanų ir kt. dokumentai visur cituojami rusiškai. Todėl rašinyje pasitaikys klausukų. Dokumentuose daugelis tiek saugumiečių, tiek kitų asmenų pavardžių yra be vardų ar inicialų. Lieka neatskleisti daugelio partizanų ir saugumo agentų slapyvardžiai. Kalbamu 1944-1990 m. laikotarpiu kelis kartus keitėsi administraciniai vienetai. Priminsime, kad iki 1946 m. kovo mėn. sovietinis saugumas vadinosi NKVD (vidaus reikalų liaudies komisariatas), nuo 1946 m. kovo iki 1953 m. balandžio – MGB (valstybės saugumo ministerija). Apie metus, 1953-1954 m., saugumas buvo sujungtas su vidaus reikalų organais (MVD). Nuo 1954 m. gegužės – KGB (valstybės saugumo komitetas). Rašinyje šen ten vartojami terminai „čekistinis“, „čekistai“ yra sovietinio saugumo pirmtako – 1917-1922 m. veikusios Visos Rusijos ypatingosios komisijos kovai su kontrrevoliucija ir sabotazu pavadinimo palikimas (Чека = Чрезвычайная комиссия)

Šaltinis Vytenis 1947 m. birželio 3 d. kalbėjosi su Užumelnyčio kaimo (dabar Senoji Varėna) gyventoju Adolfu Akstinu, kuris papasakojo, kad iš Kauno buvo atvažiuavęs jo pažįstamas Kvaraciejus, priklausęs pagrindinei organizacijai ir turįs Žiugždos slapyvardį. Kvaraciejus važinėja po Lietuvą ir išvežioja jų organizacijos instrukcijas. Jis gerai pažįstamas su Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininku J. Paleckiu, nes buržuazinės Lietuvos laikais neva kartu sėdėję kalėjime. Kvaraciejus žadėjo vėl greitai atvažiuoti į Varėną, bet per mėnesį neatvažiuavo. A. Akstinas papasakojo Vyteniui, kad Užumelnyčioje yra šeimų, kurios aprūpina partizanus maistu. Vytenis, apsilankęs Dvarčių kaime, į Varėną grįžo vežime su to kaimo gyventoju Vincu Baubliu, partizano Merkio giminaičiu. V. Baublys sakė, kad jis važiuoja į Marijampolės apskritį gauti instrukciją iš nacionalistų štabo. Savo vietoje jis paliko pavaduotoją Liną (f. K-41, ap. 1, b. 1836).

Šaltinis Ažuolas (S. Vengraitis) 1947 m. birželio 6 d. pranešė, kad Milioniškės ir Paūlių kaimų rajono miške laikosi partizanų Audros grupė – Vanago 1 bataliono dalis, apie 10-12 žmonių, vadovaujami Audros. Ažuolas ir kitų pranešimų dėka surengta čekistinė kariuomenės operacija, per kurią 7 partizanai nukauti, o viena, Elena Zalanskaitė, paimta gyva. Vėliau paaiškėjo, kad nukauti tik 4 partizanai, tarp jų ir Vytautas Treigys-Audra. E. Zalanskaitė iš Pilvingių, aktyvi partizanų ryšininkė, gegužės 22 d. buvo sulaukyta, bet vedama gegužės 25 d. pabėgo ir nuėjo pas partizanus.

Pasak saugumiečių pažymos apie padėtį apskrityje, 1947 m. birželio mėnesį Varėnos MGB gavo 127 įvairius pranešimus, tarp kurių 78 iš savo agentų.

Agentas Antanas 1947 m. lapkričio 5 d. pranešė, kad spalio 25 d. Dainavos kaime kalbėjosi su Viktoru Petrušiu, g. 1918 m. Šisėjo link Būdų kaimo pajauti medžių savo namui statyti. Šaltinis paklausė, ką naujo Petrušis girdėjęs. Tas pasakė, kad Būdose numirė vienas sužeistas partizanas ir vakar, spalio 24 d., palaidotas Drucminių kapinėse. Grąbą padarė Nalivaika iš Būdų k. Mirusiojo žmona irgi partizanavo ir per laidotuves labai verkė. Šaltinis paklausė,

kada partizanas sužeistas? V. Petrušis atsakė, kad spalio mėn. per kariuomenės operaciją prie Lynežerio kaimo. Tada keli partizanai buvo nušauti, o sužeistasis į koją ir kažkur į liemenį pabėgo; vėliau jį partizanai atnešė į Būdų gydymui. V. Petrušis nepasakė agentui nei mirusio partizano pavardės, nei slapyvardžio (f. K-41, ap. 1, b. 1835).

1948 m. kovo 27 d. šaltinis Usovus Jakėnuose su Antanu Glavecku užėjo į Miko Mačionio namus. A. Glaveckas sakė, kad gegužės mėn. prasidės karas ir greitai bus didelis žmonių trėmimas iš Lietuvos. Todėl nusprendė per Velykas su M. Mačioniu vykti pas brolių į Daugų valsč. Dvarčėnų k. ir ten pasikalbėti „su vyresniuoju“, t. y. partizanų grupės vadu, iš kurio ką nors sužinos, o tada papasakos. Glaveckas kalbėjo: „Su tokio durnium ir girtuokliu kaip Vanagas (partizanų skyriaus vadas) nėra ko kalbėti. Jei su juo susipainios, tai greitai pražūsi.“ Iš kur sužinojė apie trėmimą? „Iš gero žmogaus.“ Glaveckas agituoja Jakėnų gyventojus sabotuoti valdžios priemones. „Bet tai reikia daryti protinai ir gudriai.“ Vienas didžiausių trėmimų bolševikų valdymo metais iš Lietuvos įvyko 1948 m. gegužės 22 d.

Remiantis agentų duomenimis, parengtas planas paieškoti Rugio partizanų bunkeris aptiktas, kuriame buvo 3 partizanai. Vienas nukautas – Boliūnas Stankevičius-Sakalas iš Sapiegiškės, skyriaus vadas, partizanavęs nuo 1947 m. birželio. Paimti gyvi: Alfonsas Grabavičius-Sukys iš Sapiegiškės ir Petras Mikelionis-Lubinas iš Ryliškių, į mišką išėjęs 1948 m. kovo 9 d. Pagal Lubino parodymą rastas 1 bunkeris be partizanų, o pagal Šukio parodymą Daugų valsč. teritorijoje rasti 5 tušti bunkeriai (f. K-41, ap. 1, b. 1843).

Agentė Klava 1948 m. birželio 21 d. pranešė, kad Pilvingių k. vienkiumuose slėpiasi partizanų būrio vadas Pranas Ivanauskas-Bevardis, o su juo dar 4-5 žmonės. Panaši informacija gauta iš Lauryno. Pasekti orientuotas Merkinės valsčiaus MGB. Birželio 24 d. surengta čekistinė operacija. Vienoje sodyboje užtikti 4 partizanai. Du nušauti vietoje, du bėgantys už 1 km nuo tos sodybos. Agentų Klavos, Mortūno, Lauryno dėka išaiškinta, kad

nukauti partizanai buvo: Vytautas Gudeliūnis-Beržas iš Gudakiemio, nepatikrintais duomenimis būrio vadas, partizanų grupėje nuo 1946 m. gruodžio; Jonas Čiras-Sapnas iš Burokaraišės, partizanas nuo 1944 m. lapkričio; Vytautas Kvaraciejus-Dobilas iš Mardasavos, partizanas nuo 1947 m. kovo; Alfonsas Remeika iš Daugų valsč. Žvirgždėnų k., jo slapyvardis ir partizanavimo trukmė nežinomi.

Šaltiniai Valanda ir Gontaris (Гонтарь) pranešė Marcinkonių valsč. saugumiečiams, kad miške tarp Kabelių ir Musteikos slėpiasi Stumbro partizanai. Čekistinė operacija surengta 1948 m. birželio 29 d. Nukauti du iš Kabelių k. kilę partizanai: Jonas Maziukas-Baravykas, partizanas nuo 1946 m. gruodžio, ir Petras Valentukevičius, į partizanus išėjęs po 1947 m. trėmimo, slapyvardis nežinomas (f. K-41, ap. 1, b. 1840).

Pasak saugumiečių 1948 m. rugpjūčio 9 d. operatyvinio pranešimo, pagal šaltinio Zaglialgos agentūrinis duomenis sulaukytos dvi pusiau nelegaliai gyvenusios Sapiegiškės k. moterys: Felė Kazlauskaitė, g. 1931 m., ir Jadvyga Žilinskienė, g. 1906 m. Tardoma Kazlauskaitė prisipažino, kad 1947 m. rudenį kaip Merkio grupės ryšininkę ją užverbovo partizanas Raktas. Gavo užduotį atlikti žvalgybinį darbą Varėnoje, stebėti kariuomenės judėjimą ir aiškintis asmenis, palaikančius ryšius su MGB. Duomenis partizanams perduodavo per Žilinskiene. Pastaroji prisipažino, kad yra per čekistų birželio mėn. operaciją sugauto partizano motina. Ji ne kartą buvo susitikusi su sūnumi jo slėptuvėse. Gyvendama nelegaliai Daugų valsč. Rokančių kaime, bunkeriuose lankė partizanus Lubiną, Sakalą, Šukį ir Gylį, nešė jiems maisto.

Iš Varėnos emgėbistų 1948 m. rugpjūčio 13 d. operatyvinio pranešimo: pagal šaltinio Aro duomenis ir gimnazisto Navicko parodymus sulaukytas Merkio ryšininkas Bronius Navaitis iš Palkabalių. Tardomas jis prisipažino, kad su Merkiu veikė nuo 1947 m. ir patvirtino, jog Merkys buvo susijęs su gimnazistu Navicku.

Iš panašaus 1948 m. spalio 3 d. pranešimo: šaltinis Žvejas pranešė, kad Antosės Juknevičienės ūkyje Pilvingiuose yra partizanų bunkeris. Per čekistinę operaciją moteris

sulaukyta, nors partizanų pają nerasta. A. Juknevičienė, paprasta valstietė, g. 1925 m., kilusi iš Perlojos. Tardoma prisipažino, kad 1947 m. ji užmezgė ryšį su Rugio grupe, kurioje yra jos brolis Kovalkovas. Partizanų prašoma sutiko jos ūkyje įrengti bunkerį. A. Juknevičienės vyras nukautas kaip partizanas 1945 m. gruodžio mėn., kai buvo užpulta Merkinė (f. K-41, ap. 1, b. 1842).

Šaltinis Aras 1948 m. lapkričio 17 d. pranešė, kad netoli Palkabalių kaimo yra įsikūręs Genio padalinys iš DLK Vytauto grupės. Kitą dieną surengta čekistinė operacija ir 14.30 val. už 3 km nuo kaimo aptikta stovykla, kurioje buvo du partizanai. Vienas iš jų pasislėpė miške, antras buvo sunkiai sužeistas ir greitai mirė. Tai Jonas Budėnas iš Barčių, slapyvardis nežinomas. Miške buvo nuo 1948 m. gegužės mėn. Dar gyvas Budėnas pasakė, kad stovykloje buvo Genio padalinio 8 žmonės, bet prieš dvi dienas jie išėjo į kažkokią užduotį. Be ginklų ir dokumentų paimta daug žiemai paruošto maisto (f. K-41, ap. 1, b. 1842).

Pasak 1949 m. agentūrinių duomenų ir liudytojų parodymų, Nedzingės klebonas Kazimieras Lisevičius, g. 1883 m. Biržų valsčiuje, tarp tikinčiųjų nuolat užsiima antitarybine, antikomunistine agitacija. Vokiečių okupacijos metais jis gyveno Ukmergės apskr. Giedraičių valsčiuje, palaikė ryšius su sukilėlių būriu, buvo šio būrio teismo narys, kurio sprendimu šaudyti komunistai ir komjaunuoliai. Surinkus pakankamai medžiagos, K. Lisevičius bus areštuotas (f. K-41, ap. 1, b. 1845).

Marcinkonių valsč. MGB iš šaltinio Kleopo gavo žinią, kad Kašetų kaime prie Grūdų yra Lokio skyriaus iš Gardino grupės partizanai. Čekistai 1949 m. vasario 20 d. kluone aptiko du partizanus, kurie atsisaukė, bet buvo paimti gyvi. Tai skyriaus vadas Antanas Česnulis-Lokys iš Rudnios valsč. Kašetų kaimo, partizanavęs nuo 1946 m., ir sužeistas į koją Adomas Bagdonas-Giedrys iš Paąžuolės, partizanas nuo 1948 m. Po jų tardymo pagal agentūrinius duomenis suimtas aktyvus partizanų ryšininkas iš Rudnios valsč. Kašetų Zigmantas Česnulis. Pagal Lokio ir partizanės Zosės Janulevičiūtės Eglės parodymus kaip aktyvūs Gardino grupės Gražulio skyriaus partizanų ryšininkai

kovo 1 d. sulaukyti Lynežerio kaimo gyventojai Antanas Mortūnas, g. 1926 m., ir Levosė Akulavičiūtė, g. 1930 m. (f. K-41, ap. 1, b. 1845).

Varėnos apskr. MGB viršininko pavaduotojas majoras Sucharevas 1949 m. balandžio 5 d. LTSR MGB ministerijai parašė apie Genio partizanų grupę. Iš agentų Raktos, Smolenskio, Aro ir kitų žinoma, kad grupėje yra 4 žmonės: Genys, Perlas, Balandis ir Karys. Pastovios vietos jie neturi, o gyvena vienkiumuose Ramonų, Dainavos, Juočių, Ulbinų, Senkonių, Vydeinių kaimuose ir beveik kasdien keičia vietas. Slėpia juos ir ryšininkai: Vaclovas Kudžma Ramonuose, ten pat malūnininkas Karolis, Juozas Spieteliūnas Dainavoje, Nikodemus Kamarauskas ir Vaclovas Sužadėlis Ulbinuose. Genio nurodymu V. Kudžma 1949 m. kovo 19 d. iš agento Aro paėmė Nemunui ir Geniui adresuotus paketus, ryšininkė iš Vilniaus perduotos Aroi, ir atidavė Geniui. Per Kudžmą Genys palaiko ryšį su MGB agentu Raktu ir Nemunu. Genys su kitais dažnai būna Kudžmos namuose. Savo butą kaip slėptuvę Geniui teikia J. Spieteliūnas. Agentai Raktas, Smolenskis ir Aras – labai geri MGB talkininkai. Su jų pagalba vyksta daug sėkmingų priemonių. Kovo mėn. užverbuotas agentas Žaltys – Genio ryšininkas, teikiantis jam rašomojo popieriaus, slėpiančio Genio korespondenciją, nors visai atvirai saugumui dar nedirba, nes nėra visiškai demaskuotas dėl savo antitarybinės veiklos (f. K-41, ap. 1, b. 1844).

Šaltinio Klavos žiniomis 1949 m. balandžio 7 d. sulaukyta partizanė Benigna Makselytė-Janušauskienė iš Kazimieravo buvo partizano Janušausko-Aro žmona. Aras – DLK Vytauto grupės štabo viršininkas. B. Janušauskienė Merkio būryje buvo nuo 1948 m., 1948-1949 m. žiemą slėpėsi pas partizanų rėmėją Rudnios valsčiuje (f. K-41, ap. 1, b. 1845).

Pasak Varėnos MGB viršininko pavaduotojo leitenanto Krylovo 1949 m. liepos 11 d. pranešimo į Vilnių, agentas Raktas naktį į birželio 19-ąją slapta atvedė čekistus prie stovyklos, kur palapinėje buvo perlojiškis Juozas Večkys-Vanagas ir Pranas Česnulis-Žaigždė. Pastarasis nukautas, o gyvas paimtas Vanagas nuvedė prie štabo bunkerio. Jame buvusiems partizanams pasiūlyta pasiduoti. DLK Vy-

tauto grupės vadas Vincas Kalanta-Nemunas iš Perlojos ir skyriaus vadas Vytautas Šilanskas-Šilutis iš Marcinkonių nusišovė (abu partizanavo nuo 1945 m.). Kiti pasidavė. Tai DLK Vytauto tėvūnijos štabo viršininkas Pranas Janušauskas-Aras iš Barčių, partizanas nuo 1944 m.; Vanagas; du partizanai, atėję iš Adolfo Ramanausko-Vanago grupės dėl ryšio su Nemunu: Vanago grupės 3 skyriaus vadas perlojiškis Juozas Lukšys-Ūla, partizanavęs nuo 1944 m., ir eilinis Ūlos skyriaus partizanas Antanas Volungevičius-Desantas iš Viršurodukių kaimo (f. K-41, ap. 1, b. 1844).

1949 m. gruodžio 26 d. Varėnos MGB gavo agento Naros žinią, kad bunkeryje, kuriame gyvena paimtas agentas, yra 3 partizanai, tarp jų skyriaus vadas Šturmanas. Nutarta bunkerį likviduoti. Per operaciją 3 partizanai nukauti, o vienas paimtas gyvas. Nukauti: Vladas Leknickas-Šturmanas iš Radvos k., į mišką išėjęs 1949 m.; Jonas Celencevičius-Briedis iš Panedzingio k., partizanavęs irgi nuo 1949 m.; neatpažintas partizanas tikriausiai yra Vytautas Lekavičius-Jurginas. Agento Kudašovo duomenimis gyvas paimtas partizanas yra Algirdas Aleknavičius iš Perlojos valsč. Giraitės kaimo. Pagal agento A. pranešimą 1949 m. lapkričio 26 d. paimtas Puntuko būrio bunkeris, kuriame rastas kulgosvaidis DT, šautuvas ir 370 šovinių (f. K-41, ap. 1, b. 1847).

Varėnos MGB viršininkas Vukolovas 1950 m. sausio 17 d. irgi rašė, kad iš turimų agentų aktyviausiai dirba Raktas, Žerutis, Dagys, Miškas ir kiti.

Mergerjeryje gyvenęs ir prie geležinkelio dirbęs MGB patikrintas agentas Raktas – Adolfo Kašėta buvo Genio giminaitis: Kašetos žmona buvo Genio sesuo. Raktas ne kartą pranešė saugumiečiams, kad Genys su partizanais Perkūnu, Barsuku ir Žibute slėpiasi bunkeryje už 2-2,5 km nuo Mergežerio, nors jo tikslios vietos nenurodė. Raktas dažnai su jais susitinka toje pačioje vietoje. Su Raktu susitarta panaudoti preparatą Nr. 22, ir 1950 m. balandžio 8 d. agentui įteiktas 1 litras samogono su tuo preparatu. Balandžio 9-ąją, pirmąją Velykų dieną, gamtoje netoli Mergežerio surengtos išgertuvės. Tačiau samogono su preparatu Raktas nedavė, nes pobūvyje dalyvavo ir jo žmona. Atsėlinę emgėbistai Praną Kaziukonių-Baršuką ir Mariją Markevičiūtę-Žibutę, abu iš Dainavos k., nušovė. Žuvo niekuo dėtas, užkandžio parūpinti priverstas mergeriškis Bolesius Vainilaitis. Perkūniui ir į koją sužeistam Geniui pavyko pabėgti (f. K-41, ap. 1, b. 1848).

Tęsinys. Pradžia Nr. 46, 48

Vytautas Valentinas
ČESNULIS